ológiai fölfogása alakulásaként, annak hátterében és függvényeként mutatja be. A *Kalotaszeg* s a *Varjú-nemzetség* kapcsán népi indíttatású szemléletét elemzi; a *Budai Nagy Antal* első, elbeszélés változatát az elnyomott nemzetiségeket egy zászló alá gyűjtő transzilvánizmus megnyilvánulásának látja. Az *Országépítőről* szólva — kicsit korábbi erénye, a műelemzés rovására — érdekesen konfrontáltatja az egykori véleményeket, s Szabédi és Gaál Gábor tévedésekkel terhes ítéletével szemben Schöpflint fogadja el, azaz, hogy Kós szerint „a kereszténység felvétele s ezzel a nyugathoz csatlakozás valami szakadást idézett elő a magyar lélekben". Eszerint tehát Kós a harmincas évek derekán István királyt nem a társadalmi haladás következetes harcosának tekinti, hanem „a társadalmi haladás és a nemzeti érzés között vergődő, önmagát feláldozni kénytelen, tragikus sorsú" vezetőt látja benne.

Amint Varrónak a Budai Nagy Antal-drámáról írott fejtegetéseiből is kiderül, ez az István király maga az idő sodrából partra vetett Kós Károly. Varró innen kezdődő elmélkedésének enyhe mentegető jellege van. Bizonykodással telik meg, hogy Kós Károly *azért* haladó ember, *azért* őt még el kell fogadnunk (jóllehet nem csatlakozott a Korunkhoz). Hiányzik a korábbi szigorú elemzés és megítélés is; mintha Varró nem állná a késői Kós-művel a farkasszemet nézést. Vigasztalásul jegyezzük meg: nemcsak a Kós-életmű fehér foltja ez a korszak.

Varró merevsége — monográfiája minden erénye mellett — másutt is zavar. Nem biztos, hogy olyan könnyű feketére és fehérre, ocsúra és tiszta búzára, konzervatívra és haladóra kettészelni irodalmat és íróságot, mint ahogy ő teszi. Ha leegyszerűsít, akaratlanul a húsz év előtti redukált, sematikus képletrend szerint ítél. S ha a merevség dogmatizmusba csap át, nemcsak a stílus szenved kárt, hanem a gondolat is: *történelmietlen* lesz ugyanis. Az első világháború után kialakuló helyzetről például azt állítja Varró, hogy „a magyar uralkodó osztály által elnyomott erdélyi román tömegek évszázados nemzeti felszabadító küzdelmének eredményeképpen" valósult meg *„a román nemzeti államesemény történelmi győzelme"*. (Kiemelés tőlem.) A történelmi tények mellőzésével, illetve különleges csoportosításával jut Varró erre a megállapításra, amely látszólagosan fogant a marxizmus, a történelmi materializmus jegyében. Hiszen ha konzekvensen érvényesítjük osztályközpontú szemléletünket, tudnunk kell, hogy a magyar uralkodó *osztály* nemcsak a román *proletártömegeket* nyomta el, hanem a magyarokat is.

Varró János könyve mindezek ellenére dicséretes próbálkozás a romániai magyar irodalom önvizsgálódása útján. Kíváncsian várjuk, lesz-e folytatása? *(Dacia, 1973.)*

ÓDOR LÁSZLÓ

Robotos Imre: A nevetés vonzásában

Vallomás ez a könyv, olvasónapló-féle, látszólag rendszertelen, valójában átgondolt és véggiggondolt, és egyetlen kérdés körül forgolódó. Írókat és műveket elemez, ókori görögöt, reneszánsz korit, vagy mai romániai magyart, de mindig ugyanaz a kérdéskör foglalkoztatja: a komikum, a szatíra, a humor összefüggései, s nem utolsósorban a „nevetés humanizáló hatása".

Komikumelmélet, szatíragyakorlat. Minden szellemi élet, így az irodalmi élet nem kívánt beteges tünete az elmélet- és a kritikaellenesség. Voltak korok, amikor ösztönösséget kellett mímelni és a műveltséget el kellett titkolni, hogy a tehetséget ne vonják kétségbe az ellensznobizmus hívei, s ma is föl-fölüti fejét a kritikaellenesség, az esztétika, az irodalomelmélet lebecsülése. Robotos Imre előszavában —

talán eltúlzott szerénységből — sajnos, elméletellenesnek mutatkozik. Azt az érvét persze elfogadom, hogy azért nem talált ki új komikumelméletet, mert nem akart nevetségessé válni, mint megannyi elődje, aki megkísérelte az elméletesdit. Akiben nagyobb a félelem attól, hogy nevetségessé váljék, mint az eltökélt szándék, hogy legalább megkísérelje előbbre vinni nota bene az esztétika tudományát komikumügyben, az ne is vágjon bele, abból jó nem származhat. Azt viszont igenis sajnálom, hogy Robotos nem vállalkozott az elődök — a szatíra- és komikumelmélet-írók közti „rendcsinálásra", a rendszerezésre, a kritikusok megbírálására, mert az bizony hasznos lehetett volna, nemcsak nekünk, hanem neki is.

Nemcsak azok válhatnak komikussá, akik komikumelméletet gyártanak, hanem azok is, akik tagadják, hogy elődeik valaha is gyártottak hasznos komikumelméletet. Az esztétika, pontosabban a komikumelméleti irodalom történetében immáron kétezer éves hagyomány, hogy mindig akad valaki, aki lecsepüli elődjeit, arról elmélkedik, hogy hiábavaló, oktalan, értelmetlen, bárgyú kísérleteket folytattak őelőtte, aztán kirukkolva a maga elméletével, nem veszi észre, hogy az eredetinek hitt gondolatot, ötletet már többen is megfogalmazták, esetleg igen régen. Mulatságos dolog az elméletírók egymást szapulása, miközben a gyakorló szatirikusok hasznát veszik az elméleteknek. És a legnagyobbak például, ha nem is írtak összefüggő tanulmányokat a témáról, de egy-egy mondatban, célzásban tanújelét adták elméleti fölkészültségüknek. Az íróknál ez talán természetes is. De a modern kor legnépszerűbb szatirikusai — Chaplin, Harold Lloyd, Tati, Étaix — komoly komikumelméleti fölkészültséget árultak el interjúk vagy írásbeli megnyilatkozások során.

Miért érdemes erről ennyit írni? Részben azért, mert Robotos Imre különben érdekes és vonzó elemzései során gyakran hibáz rá komikum- és szatíraelméletekre. S nem mindig pontosan fogalmazza újra őket. És sajnos, nem is fogadja mindig kellő kritikával. Mert azt megállapítani például Mikszáth Pongrácz Istvánjáról, hogy „a Don Quijote magyar változata" ma már konvenció, a múlt századi kritika találmánya, és nem is igaz. Megszegényíti a Mikszáth-alakot. Vagy az a megállapítása, hogy „a történelemnek vannak felfelé ívelő és hanyatló korszakai. A mosoly társadalmi mozgás szerint élesedik vagy tompul, zordabb lesz vagy megenyhül, rejtőzködik vagy magasra száll..." már egy megfogalmazott teória leegyszerűsített változata. Kevesebb mint az elődd gondolata.

Persze el lehet fogadni egy konvenciót, mégha nem is igaz, szimplifikálni is lehet egy gondolatot, csak akkor nem illik általában elmélet- vagy kritikaellenesnek mutatkozni.

A fentebbiek azonban apróságok. Nagyobb baj, ha a mások gondolati eredményeit semmilyen formában nem építjük be fejtegetéseinkbe. Így például ezt a megállapítását, hogy „le kell mondanunk, hogy műfaji értelemben szatírának nevezzük (Mikszáth) műveit... Mikszáth nem szatírát és nem humoreszket írt" semmiképp sem fogadhatjuk el. Mert ilyen műfaj, hogy szatíra, nem létezik. Félrevezetheti az olvasót. A marxista esztétika a szatíra, a humor, az irónia vagy a komikum mint műfaj tévedéseket már régen megcáfolta. Sajnos erről nem vett tudomást Robotos. És emiatt állítja azt a képtelenséget, hogy Mikszáth nem írt humoreszket. Írt. Sőt, kitűnő humoreszkeket írt, amelyek például *Rajzok és szatírák* című kötetében is megtalálhatók. Tegyük hozzá, hogy a Mikszáth-kötet címében a szatíra megjelölés nem műfaji értelemben használatos. Csak olyan értelemben mint a novella, az elbeszélés, a karcolat, a regény, vagy Uram bocsá'!, a humoreszk. Ahogyan a mechanikában nem keverendő össze a tengelycsapágy a fogaskerékkel, úgy nem keverendő össze például a travesztia a paródiával, vagy a filmforgatókönyv a tragédiával. Mert hova jutna a világ, ha a tárgyakat, a jelenségeket, a fogalmakat, a formákat önkényesen neveznénk el.

Bevallom, elszomorít, ha még az oly jól felkészült elméletíró is, mint Robotos, pontatlanul fogalmaz szatíraügyben.

Alkotók és művek. Öröm viszont olvasni Robotos Imre műelemzéseit. Nem is elsősorban a régiek, a klasszikusok műveinek értelmezésére gondolok, bár ezekben is akad szép és eredeti elmefuttatás, érződik rajtuk az őszinte olvasmányélmény, ha-

nem olyan humoros, szatirikus írók bemutatására, akik a magyar olvasóközönség körében alig ismertek. És ezek a romániai magyar irodalom humoros és szatirikus alkotásai. Igen szerencsés ötlet volt Robotos részéről, hogy Arisztofanész, Cervantes, Swift, Brecht, Dürrenmatt, Mikszáth vagy Karinthy után elemzi Karácsony Benő, Molter, Bajor Andor, Sütő vagy Páskándi műveit, mert a szatirikus irodalomban a nemzetközi hagyományok legalább olyan fontosak, mint a nemzeti sajátosságok. A kisebbségi magyar humoros és szatirikus irodalom — nem Karinthyhoz és Mikszáthhoz kötődik, hanem hozzájuk is. Nemzeti vonásai mellett nagyon is nemzetközi, mondhatni európai. A magyar közönség ismerte Karácsony és Molter műveit, egyáltalán nem Bajor Andor, Páskándi és Sütő András humoros, szatirikus írásait. Pedig érdeklődés van irántuk. Az idei könyvnap egyik slágere volt Sütő humoroskisregény kötete, kevés volt, első nap elkapkodták. Bajor kötetei, a *Répa, retek, mogyoró,* a *Pokoli különkiadás* mégha be is kerültek könyvárusi forgalmunkba, nem keltettek visszhangot, amiben magamat is hibáztatom, hiszen évekkel ezelőtt megismertem, megszerettem ezt az erdélyi Karinthyt, de nem követtem el mindent, hogy népszerűsítsem. Pedig ő is népszerűsítő, a romániai magyar írók népszerűsítője, paródiákat ír, de a paródia nem-karinthyi útját is bejárta, ezért nem epigon. Nem is csak parodista. (Bár jó parodistának lenni sem megvetendő.) Helyesen állapítja meg Robotos, hogy a „szatirikus jellemrajz Bajor kivételes erőssége". Bajor az irodalom szatirikusa, a szellemi életé, érzékenyen reagál minden torzulásra, de éppen paródiáiban — Ady szavaival élve — vigéce is kortárs irodalmának. A mai magyar nyelvű irodalom önálló karaktere. Robotos róla írott portréjának éppen az az értéke, hogy Bajort nemcsak mint parodistát, hanem egyénisége egészében mutatja be.

Egészen más alkotói típus Sütő András — a humor és szatíra területén —, akinek megrázóan szép regényét itthon is a legnagyobb elismerés fogadta. Szatirikus művei a *Félrejáró Salamon* és a *Pompás Gedeon* más tőről fakadtak, a hétköznapi valóság, a közelmúlt megpróbáltatásainak a talajából. Falusi életből, paraszti életből. Robotos nemcsak groteszk és humoros helyzetteremtő fantáziáját értékeli valóságlátása mellett, hanem szatirikus típusteremtését is. Mindenekelőtt arra figyel föl jó érzékkel, hogy Pompás Gedeon önkényeskedő falusi kiskirály alakjának megrajzolásában Sütő elkerüli az olcsó megoldások lehetőségeit. Regényben, színműben tikum, a komikum képtelenségig hevített ellentéte, és a fantasztikumba beépített is a klasszikus szatírai hagyományok folytatója Sütő, amiben realizmus és fantasznépi-nemzeti képzeletvilág határozza meg a magyar nyelvű irodalomban egyedülálló karakterét.

A költő, a drámaíró Páskándi Géza szatirikus műveiről szólva Robotos azt hangsúlyozza, hogy az író a „»gondolkodás szeretetében« szembefordul mindenfajta értelemellenes jelenséggel, »egyetlen fegyverem van ellene — mondja Páskándi — a precizitás: az értelem indulata«".

Robotos ezúttal is jól határozza meg Páskándi szatirikus művészetét. Az értelmi pontosság művészi szándékát el nem vitatva állapítja meg, hogy Páskándi művei az értelmezés sokoldalú lehetőségét kínálják. „A groteszk jelképesség, amely olykor az abszurd életjelenségek művészi látomásáig hatol, jelentéstartalmaiban értelmezési alternatívákat hordoz." Páskándi éppen e tulajdonságai (és parabolái) révén válik szatirikus irodalmunk különleges egyéniségévé. Parabolákból és metaforákból építkező szatírái a költészetet lényegítik át, fordítják ki ellentétévé. A lírát groteszk iróniává.

Minden könyv értelmét az adja, ha új ismeretanyagot tartalmaz, s nem már meglevőt variál. Robotos könyve értelmét — legalábbis a hazai olvasó számára — a romániai magyar írókról rajzolt portréi adják meg elsősorban.

SZALAY KÁROLY